

BRANKA TAFRA

## RAZGRANIČAVANJE HOMONIMIJE I POLISEMIJE (leksikološki i leksikografski problem)

Kao što u umjetnosti postoje neke vječne teme koje se uvijek i iznova vraćaju na nov način, neiscrpljive, tako i u lingvistici postoje neke »vječne« teme o kojima, koliko god se istraživalo i pisalo, nikako da se sve kaže i dokaže. Iako se zadnjih desetljeća lingvistička teoretska misao vinula do zavidnih visina, uvijek će postojati nešto neuhvatljivo u »beskrajnom kosmosu što ga zovemo ljudskim jezikom«,<sup>1</sup> neke proturječnosti, sumnje, zbog čega lingvistika i ne može biti nauka u onom smislu kao što je matematika.

O leksiku i leksičkoj semantici u novije vrijeme dosta je radova, ali se u njima očituju različiti teoretski pristupi. Različitost mišljenja ogleda se već u određivanju što je to riječ, a što leksem, što je značenje, što smisao, a što pak upotreba riječi, postoji li leksičko i gramatičko značenje riječi, ima li riječ funkciju nominacije, ako je ima, u kakvom je odnosu riječ prema izvanjezičnom univerzumu, postoji li uopće sustavnost leksika itd. Teoretska razilaženja imaju svoja opravdanja jer je leksik otvoren sustav (a sustav jest jer su njegove jedinice povezane određenim odnosima), neizbrojljivih jedinica, s mogućnošću beskonačnih kombinacija njegovih jedinica. S druge strane, leksička semantika ono je područje koje povezuje jezik i nejezik, a tu je teško naći objektivne metode u istraživanju, utvrditi postojanje i funkcioniranje semantičkog sustava. Jednom riječju, plan sadržaja mnogo je teže opisati nego plan izraza, pogotovo ako hoćemo primijeniti strukturalne metode kao i u opisu plana izraza.

Prihvaćajući znakovni, semiološki karakter jezika, lingvisti se razilaze i u tumačenju prirode jezičnog znaka. Jezični znak kao akt ljudskog mišljenja, ali ne i samo to, razlikuje se od znakova drugih komunikacijskih sustava. U principu znak se sastoji od jednog označitelja i jednog označenog (ili, rječnikom glosematičara, jednog izraza i jednog sadržaja). To je tako u naučnim jezicima, sustavima signalizacije i uopće u logičkim kodovima koji imaju monosemične znakove<sup>2</sup> (mada se već govori i o

<sup>1</sup> M. Riđanović, *Jezik i njegova struktura*, Sarajevo 1985, 350.

<sup>2</sup> P. Giro, *Semiologija*, Beograd 1975, 31.

mnogoznačnosti nejezičnih znakova), a u prirodnim jezicima narušen je »zakon znaka«. <sup>3</sup> Različita se odstupanja od njega nazivaju patološkim pojavama, jezičnim anomalijama <sup>4</sup> za koje jezik pronalazi terapijska sredstva, objašnjavaju se kao asimetrični dualizam jezičnog znaka. <sup>5</sup> Međutim, jezične pojave koje narušavaju »zakon znaka«, kao što su homonimija, polisemija ili sinonimija, nisu nikakve jezične anomalije, nego su rezultat povijesnog razvoja jezika. Iz činjenice da su takve pojave nastale jezičnom evolucijom, a manifestiraju se kao sinkroni fenomeni, javlja se drugi krug otvorenih pitanja: Kako ih definirati i kako ih opisati? Tako se kao »vječne« teme u lingvistici ponavljaju pitanja postoje li sinonimi, ako postoje, ima li apsolutnih sinonima, što je homonimija i kako je razgraničiti od polisemije. I druge leksičke pojave, paronimija, antonimija, hiponimija, nemaju još općeprihvaćeno teoretsko tumačenje.

Budući da postoje razlike u lingvističkoj terminologiji, a i u tumačenju lingvističkih pojmova, potrebno je dati nekoliko terminoloških uvodnih napomena. U ovom radu riječ uzimam kao aktualni jezični znak, tj. kao jedinicu govora, odnosno kao jedinicu rječnika, a *leksem* kao virtualni jezični znak, kao jedinicu leksičkog sustava, kojoj je sadržaj *semem*, a izraz *leks.* Paradigmatske varijante na planu izraza su *aloleksi.* Kako ne postoji suglasnost o varijantnosti i na semantičkoj razini, <sup>6</sup> a što traži posebnu raspravu, to sad neću ulaziti u taj problem. Sememi se razbijaju na *semove*, najmanje značenjske jednostrane nesamostalne jedinice koje se realiziraju samo unutar semema. Često se u lingvistici nazivaju semantičkim obilježjima. Analogno glasovnim obilježjima mogu biti također distinktivna.

Leksičke pojave stvaraju teškoće u leksikografskoj praksi, pa njihovo teoretsko objašnjenje daje leksikografiji rješenja za njezine postupke, jer su »rječnici najbolji probni kamen za svaku leksikološku teoriju«. <sup>7</sup> Otvorenih pitanja ne bi bilo ako ne bismo prihvaćali dihotomiju jezik (sustav)/govor (njegova realizacija), odnosno ako riječ ne bismo promatrali kao jezični znak *in potentia* i *in actu*, kao sredstvo nominacije, ali i kao ostvaraj u govoru. <sup>8</sup>

Kad ne bismo priznali takvu dvojnost jezičnog znaka, onda problema homonimije, polisemije ili sinonimije ne bi ni bilo jer je semantička aktualizacija nekog leksema jednoznačna. Naime, semantički se konflikti raz-

<sup>3</sup> O. С. Ахманова, *Очерки по общей и русской лексикологии*, Москва 1957, 109.

<sup>4</sup> J. Gilliéron, *Pathologie et thérapeutique verbales*, Neuveville 1915.

<sup>5</sup> S. Karcevsky, *Du dualisme asymétrique du signe linguistique*, Travaux du cercle linguistique de Prague, 1, 1929.

<sup>6</sup> A. A. Уфимцева, *Слово в лексико-семантической системе языка*, Москва 1968. D. Gortan-Premk, *Polisemija i homonimija u srpskohrvatskom jeziku*, Južnoslovenski filolog, XL, Beograd 1984, bilješka 2.

<sup>7</sup> Л. Л. Кутина, *К вопросу об омонимии и ее отражение в словарях современного русского языка*, и: Лексикографический сборник, 4, 1960, 40.

<sup>8</sup> Lingvisti se spore oko toga postoji li riječ kao samostalna jedinica. Filin takav spor smatra metafizičkim jer na to pitanje nema odgovora ni »da« ni »ne«. Riječ je samostalna jedinica, a s druge strane jezik se ne sastoji od odvojenih riječi. Ф. П. Филин, *Очерки по теории языкознания*, Москва 1980, 218.



rješavaju kontekstom. Leksičke su pojave ovisne o kontekstu, samo je razlika u stupnju ovisnosti. U govoru polisemija i ne postoji jer se aktualizira samo jedno od značenja (jedan semem) polisemične riječi. »Više-smislenost polisemnog znaka ulkinuta je kontekstom, u jednoj određenoj poruci znak uglavnom ima samo jedan smisao.«<sup>9</sup> Kod sinonima u kontekstu se ostvaruju semantičke razlike među sinonimima (konotativne, stilističke, kolokacijske). Te neznatne semantičke razlike (nenaučno zvane »nijanse značenja«) ne realiziraju se samostalno, nego kao alosemovi unutar realizacije semema. Alosemovi se mogu neutralizirati,<sup>10</sup> a to je moguće jer sinonimi upućuju uvijek na i s t i referent. Sa semiološkog aspekta sinonimi i homonimi često su smatrani antonimnim pojmovima (jedan izraz za više sadržaja kod homonima i više izraza za jedan sadržaj kod sinonima), ali to nije točno. Sinonimija je pojava kada više jezičnih znakova upućuje na isti referent, a homonimija kada više jezičnih znakova upućuje na različite referente. Odnos sinonimije i homonimije nije semiološke prirode, on se ogleda samo na nivou konteksta: sinonimi su uvijek zamjenljivi,<sup>11</sup> a homonimi su međusobno isključivi.

Homonimi su u potpunosti ovisni o kontekstu. Sama riječ *bor* ili *kosa* u nama ne izaziva nikakvu predodžbu. Tek na nivou sintagme (*primorski bor*) ili rečenice (*Bor dolazi u dvije alotropske modifikacije*) ili diskursa (*Doktorirao je na temi o boru. Obećali su mu mjesto na fakultetu jer je doktoratom pokazao da je izvanredan mlad znanstvenik. Bio je do tada najmlađi doktor kemije.*) razrješava se »homonimni konflikt«. Homonimija je direktno proporcionalna s kontekstom; što je kontekst veći, to je veća mogućnost semantičke identifikacije homonima. Homonimija traži da se u lingvističkoj analizi uzima veća jedinica od rečenice, pa ide u prilog zagovornicima tekstualne gramatike. Naime, u komunikacijskom kontekstu, odnosno u makrokontekstu ne postoji homonimni konflikt.

1. *primjer*: U kuhinji su dvoje. Ona kaže: Daj mi griz. On joj pruži dopola pojedenu jabuku. Ona se nasmije jer je trebala griz za noklice.

2. *primjer*: U moskovskom stanu mama kaže sinu: Принеси лук! Saša može donijeti luk jer je upravo namjeravao početi igrati se, a mami treba luk (u ruskom nema akcenatske opozicije kao u hs.).

3. *primjer* (sintaktička homonimija): Avion gađa brod.

Ambigvitet tih triju primjera, ako bismo ostali na razini rečenice, predstavljao bi ozbiljne smetnje u komunikaciji. No, do njih uglavnom ne dolazi. Sa stajališta govornika problem homonimije ne postoji, a slušalac obično pogađa o čemu je riječ. U komunikacijskom kontekstu postoji i izvanjezična zalihost koja omogućava normalno odvijanje komunikacije (Saša će donijeti luk jer je vidio da mama sprema ručak). Ako i

<sup>9</sup> P. Giro, n. dj., 33.

<sup>10</sup> B. Tafra, *Sinonimija*, Leksikografija i leksikologija, Beograd—Novi Sad 1982.

<sup>11</sup> Njihov odnos »može se definirati terminima bilateralne implikacije ili ekvivalencije« ( $S_1 > S_2$ ,  $S_2 > S_1$  ili  $S_1 \equiv S_2$ ), kaže J. Lyons (*Introduction to Theoretical Linguistics*, Cambridge 1971, 450).

dođe do nesporazuma (1. primjer), riješit će ga dodatna obavijest (makrokontekst). Ambigvitet poruke može se izbjeći konvencijom (3. primjer: govornici su se dogovorili da subjekt bude na prvom mjestu), a postoje rješenja koja jezik sam pronalazi (arhaizacija jedne riječi i rjezino potpuno gubljenje iz leksičkog inventara, promjena roda, divergentni fonetski razvoj fonetski jednako oblikovanih riječi i sl.).

U leksikografskoj praksi najmanji problem predstavljaju sinonimi. Dapače, oni se čak uvelike upotrebljavaju umjesto definicije jer je to veoma ekonomičan i jednostavan način određivanja semantičke slike natuknice. Pritom se stavljaju sinonimi »po osjećaju«, a ne dominanta sinonimnog niza, a i ne vodi se računa da se rječnici rade za povijest i da ne možemo predvidjeti kakav će semantički razvoj imati neki sinonimni niz u budućnosti. Stoga bismo trebali u jednojezičnim rječnicima s puno opreza upotrebljavati sinonime kao semantičke ekvivalente natuknicama.

Za leksikografe svakako je jedan od najtežih problema razgraničavanje polisemije i homonimije.<sup>12</sup> U tumačenju tih jezičnih univerzalija lingvisti se dosta razilaze, što se vidi po bogatoj literaturi, a u rječnicima se ogleda ne samo u neujednačenosti između rječnika nego i u samim rječnicima. U čemu je problem? Homonimija i polisemija su nastale povijesnim razvojem jezika ali se manifestiraju kao sinkroni fenomeni, pa prema tome traže sinkrone metode pri istraživanju. Sve kada bi se i primijenile povijesne metode, ne može se dobiti pouzdan rezultat. Etimološkom metodom možemo samo isključiti kada nije polisemija. Ako nije isti etimon, nije u pitanju polisemija. No, postoji mogućnost konvergentnog semantičkog razvoja dviju riječi različitog podrijetla (dehomonimizacija), pa i taj kriterij nije siguran. Kako je jedan od putova nastanka homonimije divergentan semantički razvoj polisemne riječi, to je veoma teško reći kada je završena depolisemizacija, odnosno homonimizacija. Na sinkronom planu uvijek postoji određen broj prijelaznih slučajeva.

Problem je već u tome što nema jedinstvenog mišljenja što su homonimi. Jesu li to istopisnice ili istozvučnice, spadaju li u istu vrstu riječi, moraju li zadovoljavati kriterij identičnosti na planu izraza samo u svojoj rječničkoj formi (nominativnoj i infinitivnoj) ili moraju imati jednake i sve aলেখক? Postoji identičnost izraza za različite sadržaje na svim jezičnim razinama, pa otuda mnoštvo raznolikih shvaćanja homonimije i podjela homonima na razne grupe (popis je oduži).

Homonimija se često poistovjećuje s homografijom. Iako ortografija nije dio jezičnog sustava pa ne bi trebala biti uključena u razmatranje jezičnih pojava,<sup>13</sup> u hrvatskosrpskom jeziku ona se može uzeti u obzir zbog njezina fonološkog principa. Stoga u definiranju homonima ne treba izbjegavati činjenicu da su u hs. svi homonimi ujedno i homografi, ali svi homografi nisu homonimi, npr. homonimi nisu *gol* s. — *gol* adj., *pas* s. [pàs] — *pas* s. [pàs], *listom* adv. — *listom* Isg., *unuka* Nsg. ž. r.

<sup>12</sup> Literatura o problemima homonimije i polisemije (osobito homonimije) veoma je bogata (nažalost nije i u nas), ali mi zadani opseg rada prijeći da navodim mišljenja pojedinih lingvisti.

<sup>13</sup> V. Čosić, *Problèmes théoriques de l'homonimie*, Radovi Filozofskog fakulteta Zadar, 24 (14) (1984/85), 65.



— *unuka* Gsg. m. r. U nekim jezicima homonimi nisu redovno i homografi (npr. fr. porc — port — pore, parti — partie, cou — coup — coût, chant — champ; engl. hare — hair, leet — leat, leech — leach).

Homonimija se često izjednačuje i s homofonijom, ali svaka homofonija nije homonimija. Homofonija je mnogo širi pojam od homonimije,<sup>14</sup> pa naš naziv istozvučnica za homonim ne odgovara u potpunosti.

Pojava koje su slične homonimiji<sup>15</sup> ima dosta, ali ih ne treba trpati u homonimiju, nego ih treba nazvati pravim imenom. (Čini mi se da je nedostatak adekvatnih naziva za identičnosti na planu izraza razlogom shvaćanja homonimije u preširokom značenju.) Budući da postoji ograničen broj fonema i ograničena njihova distribucija, mogućnost da se ponove iste kombinacije dosta je velika. Osim homografa i homofona javljaju se još neki nazivi: homoforme (*kosti, kosti, kosti...*), homomorfemi (*šuma — konja, šume — konje, kućica — kućetina*), sinkretizam (*šumama* DLlpl.), konverzija (*dobro* adj. — *dobro* adv. — *dobro* s.), metonimija (*Drava, drava, »Drava«*) itd. Šarolikost lingvističke misli i lingvističke terminologije i ovdje je prisutna.

Ne može se svaka identičnost na planu izraza smatrati homonimijom jer osim nje uvjet za homonimiju jest i odsutnost semantičke kohezije. Na primjeru konverzije, koju mnogi smatraju posebnom vrstom homonimije,<sup>16</sup> može se vidjeti da ovaj drugi uvjet ne postoji. Uzmimo samo jedan primjer: hs. *zlo* adj., *zlo* adv., *zlo* s. Sva tri leksema u značenju imaju zajedničke semove: »negativno«, »rđavo«. U rječnicima se takve natuknice (samo druge dvije, prva se obrađuje pod oblikom muškog roda) ne bi trebale obročavati, jer se radi o drugoj pojavi nego što je slučaj s natuknicama *ključ<sup>1</sup>* i *ključ<sup>2</sup>*. Posebno je pitanje u leksikografiji kako razlučiti konverziju od različitih sintaktičkih funkcija. Graničnih slučajeva ima dosta kao što ih uostalom ima i kod terminologizacije/determinologizacije, polisemizacije/depolisemizacije, što sve predstavlja teškoću u leksikografskom radu.

Diferencijalnom metodom eliminirali smo pojave koje ne spadaju u homonimiju. Homonimija je, dakle, leksička pojava u kojoj dva ili više leksema, koji pripadaju istom leksičko-gramatičkom razredu, a različitim leksičko-semantičkim razredima, imaju sve jednake lekse i ni jedan integralni sem. Uvjet za njezinu pojavu jest identičnost zvučnog plašta i gramatičkih formi dvaju ili više leksema i potpuna odvojenost njihovih semantičkih struktura.

Homonimi u rječnicima dolaze kao posebne natuknice u brojčanom nizu (u jezicima gdje su homografi). Brojke se stavljaju ispred ili iza natuknice. U našoj su leksikografskoj praksi velike razlike u tretiranju

<sup>14</sup> Za ilustraciju neka posluži kalambur Marca Moniera: Gal, amant de la reine, alla, tour magnanime, / Gallamment de l'Arène à la tour Magne à Nîmes. O. Ducháček, *L'homonymie et la polysemie*, Vox Romanica, 21, 1, Bern 1962, 49.

<sup>15</sup> В. В. Виноградов, *Об омонимии и смежных явлениях*, Вопросы языкознания, 5, Москва 1960.

<sup>16</sup> Ф. С. Котельник, *Конверсионная омонимия и ее трактовка в словарях*, и: Теоретские проблемы семантики..., Кишинев 1982.

homonimije i velike nedosljednosti unutar pojedinih rječnika.<sup>17</sup> Najčešće je primjenjivano pravilo koje se nalazi u uvodu RSANU: »Kao zasebne odrednice davane su i reči istog oblika i akcenta koje su različenog porekla.« Naši rječnici ustvari i ne spominju kako su tretirali homonimiju, nego objašnjavaju obrojčavanje natuknica. Ako je i spominju, nisu precizni, kao npr. RMS: »Reči jednake po obliku i akcentu, a različite po značenju (homonimi), ako nisu istoga porekla, ili pripadaju različitim gramatičkim kategorijama, davane su posebno s natpisanim brojem iznad krajnjeg slova.« Prvo, homonimi mogu biti istoga porijekla (o tome malo kasnije), a drugo, oni pripadaju istom gramatičkom razredu (vrsti riječi). Oba navedena rječnika obrojčavaju zapravo homofone i ne drže se uvodne napomene. Postavlja se pitanje da li za određivanje lijeve strane takvih rječnika treba polaziti od etimologije riječi, ili njezine materijalne strane, njezina oblika, ili pak od njezine semantike. Etimološki kriterij možemo odmah odbaciti jer to nisu povijesni rječnici. Ako se držimo plana izraza, onda svi homofoni (odnosno homografi ako rječnici nisu akcentirani) imaju posebne natuknice koje se obrojčavaju. Ako se držimo plana sadržaja, onda riječi bez obzira na porijeklo (uz uvjet da su identične na planu izraza), ako imaju odvojene semantičke strukture, moraju imati svaka svoju natuknicu. Kao zasebne natuknice u brojčanom nizu u našim se rječnicima nalaze riječi istoga grafijskog slijeda koje pripadaju različitim vrstama riječi: *ǎp<sup>1</sup>* interj. — *ǎp<sup>2</sup>* s., *zld<sup>1</sup>* s. — *zld<sup>2</sup>* adv., *zlatòper<sup>1</sup>* s. — *zlatòper<sup>2</sup>* adj. (RSANU), *súvo<sup>1</sup>* s. — *súvo<sup>2</sup>* adv. (RMS), različitim rodovima (kod imenica): *ǎpa<sup>1</sup>* m. r. — *ǎpa<sup>2</sup>* ž. r. (RSANU), ili imaju različite akcente: *drâgā<sup>1</sup>* s. — *drâga<sup>2</sup>* s., ili se razlikuju po više elemenata: *gòspodski<sup>1</sup>* adj. — *gòspodski<sup>2</sup>* adv. (Dean.). Riječ *vodenica* u AR obrađena je pod šest natuknica, a značenja su npr. »mlin«, »razvodnjeno vino«, »vodena bolest«, »ona koja živi u vodi« i sl. S obzirom na tip rječnika kakav je AR to bi morala biti jedna natuknica. Jedino SSJ pravilno tretira homonimiju i dosljedno obrojčava samo homonime. Zbog toga su bez brojčane oznake (nisu homonimi) natuknice kao *brènk* s. i *brènk* interj. (različite vrste riječi), *bakálar* s. i *bakalár* s. (različite paradigme), *bálar* s. i *balár* s. (različit akcent).

Kada izaberemo kriterij za obrojčavanje natuknica identičnih po svojoj formi, ostaje još ona vječna leksikografska dilema: Jedna ili dvije natuknice? To je pitanje stalno prisutno u leksikografskoj praksi jer je teoretski nemoguće povući oštru granicu između homonimije i polisemije; granicu koja određuje da li se različita značenja svode pod jednu ili pod više natuknica.

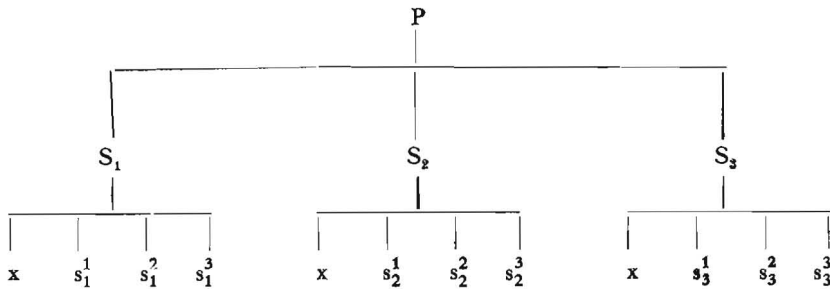
Polisemija je složenost semantičke strukture jednog leksema. Dijakronijski gledano ona nastaje semantičkom derivacijom od prvog značenja, odnosno metaforičkim i metonimijskim prijenosom značenja. Polisemija je veoma raširena. Pridonosi jezičnoj ekonomiji i obično ne stvara smetnje u jezičnoj komunikaciji. Najviše smeta pri prevodenju. U zavisnosti je od konteksta, starosti riječi i upotrebne frekvencije riječi. Kon-

<sup>17</sup> M. Dešić, *Polisemija i homonimija u rječnicima savremenog srpskohrvatskog jezika*, Naš jezik, 4—5, Beograd 1982.



tekst određuje značenje, a kako je broj konteksta otvoren, tako je i broj značenja polisemne riječi otvoren. Iz toga izlazi da što je riječ starija (što je veći broj konteksta u kojima se ona pojavljuje) i što joj je veća upotrebna frekvencija, to je veća mogućnost proširivanja značenja. Proširivanje značenja može ići sve do polisemične »pretovarenosti«. Na jednom primjeru vidjet ćemo vezu polisemije sa starošću i upotrebnom frekvencijom riječi. Riječ *glava* stara je praslavenska riječ i često je u upotrebi.<sup>18</sup> U RSANU je zabilježeno 37 značenja, zatim 156 značenja u frazema i 7 u poslovicama.<sup>19</sup> Novi konteksti otvaraju mogućnost novim značenjima. Novija riječ kao što je *detant* upotrebljava se samo u političkim tekstovima, frekvencija je mala i zasad je to monosemična riječ. Pogledajmo sada riječ *promocija*. Nije zabilježena u AR, znači da je novija posuđenica. Klaićev Rječnik stranih riječi iz 1974. ima samo dva značenja: 1. podjeljivanje akademske časti (npr. doktorske), 2. promaknuće, unapređenje, prijelaz iz nižega stanja u više, imenovanje na viši položaj. RMS ima i treće: »proizvođenje pešaka u figuru«, a Klaić u novom izdanju već 1978. ima novo značenje: »prva izvedba filma, stavljanje u promet nove gramofonske ploče, knjige i sl.« Semantički razvoj riječi *promocija* (a primjera bi se našlo još dosta) pokazuje da se sa starošću riječi, pa prema tome i s većom mogućnošću češće upotrebe, riječi obično polisemiziraju.

U analizi polisemije značenjsku jedinicu možemo zvati *polisemem*.<sup>20</sup> On se sastoji od dva ili više semema, koji su u semantičkoj intersekciji. Naime, osim distinktivnih semova svi sememi sadrže najmanje jedan integralni sem. Dakle, polisemem (P) možemo prikazati kao skup, sememe ( $S_1, S_2, S_3, \dots, S_n$ ) kao njegove podskupove, a semove ( $s^1, s^2, s^3 \dots$ ) kao elemente podskupova. Svi podskupovi imaju najmanje jedan zajednički element (x).



$$P = \{S_1, S_2, S_3, \dots, S_n\}, S_1 \cap S_2 \cap S_3 \cap \dots S_n = \{x\}$$

Primjenjujući semičku analizu na homonime, može se zaključiti da su kod homonima svi semovi distinktivni i da dva homonima nemaju ni jedan integralni sem. To je ujedno i glavna razlika između homonimnih

<sup>18</sup> Ova je zadnja konstatacija »po osjećaju«. Da bi bila točna, trebalo bi snimiti više govornika i provjeriti više tekstova.

<sup>19</sup> Brojčani podaci po M. Dešiću, *Iz srpskohrvatske polisemije*, u: Leksikografija i leksikologija, Beograd—Novi Sad 1982.

<sup>20</sup> U dostupnoj literaturi nisam srela taj naziv.

i polisemnih leksema. Kod homonima je riječ o dva skupa bez ijednoga zajedničkog elementa.

$$A^1 = \{a, b, c, d\}$$

$$A^2 = \{m, l, r\}$$

Njihova semantička obilježja nemaju ni jednu dodirnu točku, pa na prvi pogled izgleda da nemaju ni elemenata po kojima bi bili u opoziciji. Međutim, homonimi su u opoziciji po međusobnoj isključivosti, po svojevrsnom semantičkom odgurivanju, tj. po odsutnosti kontekstualne zamjenljivosti (ako  $A^1$  onda ne  $A^2$ , odnosno ako  $A^2$  onda ne  $A^1$ ). Ova je isključivost jedina semantička veza među njima, pa zbog toga homonimiju svrstavamo u semantičke fenomene. Ujedno to potvrđuje da samo članovi istoga leksičko-gramatičkog razreda mogu biti homonimi jer su samo istovrsne jedinice vezane paradigmatskim odnosima. Gledano dijakronijski, dva su puta nastanka homonima:

1. fonetska slučajnost
2. raspad polisemije

Fonetska podudarnost u jednom jeziku može nastati kao rezultat neutralizacije na planu izraza u fonetskim (rus. во́лы > ва́лы,<sup>1</sup> ва́лы > ва́лы<sup>2</sup>) i morfološkim procesima (*topljenje* nom. verb. od *topiti* i *topliti*). Za leksikologiju takvi slučajevi nisu posebno zanimljivi. Fonetska podudarnost može se dogoditi među

#### a. idioglotemima

- kljûč<sup>1</sup> m. mlaz kakve tekućine, vrutak
- kljûč<sup>2</sup> m. naprava za otvaranje i zatvaranje
- mâh<sup>1</sup> m. bot. mahovina
- mâh<sup>2</sup> m. udarac
- tòpljēnje<sup>1</sup> n. nom. verb. od *topiti*
- tòpljēnje<sup>2</sup> n. nom. verb. od *topliti*
- mûk<sup>1</sup> m. tišina
- mûk<sup>2</sup> m. mukanje (krave)

#### b. idioglotemima i aloglotemima

- gríz<sup>1</sup> m. ujed
- gríz<sup>2</sup> m. (njem. Gries) krupica
- pàsati<sup>1</sup> impf. stavljati pojas
- pàsati<sup>2</sup> impf. (njem. passen) pristajati, dolikovati

#### c. aloglotemima

- a) iz jednog jezika (kao homonimi u tom jeziku)
- bànkēt<sup>1</sup> m. (fr. banquet) svečani objed
- bànkēt<sup>2</sup> m. (fr. banquette) voj. stepenik
- kòma<sup>1</sup> f. (grč. kómma) zarez
- kòma<sup>2</sup> f. (grč. kōma) duboka nesvjestica



děbi<sup>1</sup> m. (fr. début) prvi javni nastup

děbi<sup>2</sup> m. (fr. débit) 1. prođa, 2. količina tekućine ili plina . . .

b) iz raznih jezika

dóza<sup>1</sup> f. (grč. dosis) određena mjera nečega, obrok

dóza<sup>2</sup> f. (njem. Dose) kutija za bombone, duhan i sl.

kòrāl<sup>1</sup> m. (grč. choros) vrsta crkvene zborne pjesme

kòrāl<sup>2</sup> m. (port. coral) a) obor, tor b) vojnički logor

mārka<sup>1</sup> f. (tal. marca) poštanski znak vrijednosti . . .

mārka<sup>2</sup> f. (njem. Mark) administrativno područje u srednjovj. Njemačkoj

Homonimi nastali na taj način nisu leksikografski problem. Teškoće se javljaju onda kada homonimi nastaju raspadom polisemije jer je u dijakronijskom presjeku teško odrediti točnu granicu kada se polisemija raspala i kada je završen proces homonimizacije, a postoji i svijest o istom etimonu kao kočnica. Otuda toliko rasprava o odnosu homonimije i polisemije i neriješenost toga pitanja.

Depolisemizacija nastaje zbog divergentnog semantičkog razvoja. S vremenom se kidaju asocijativne veze između semema i svi semovi postaju distinktivni. Ducháček navodi primjer fr. riječi *timbre*.<sup>21</sup> U 12. st. ta je riječ imala značenje »zvono«. Semantički razvoj tekao je tako da se prvotno značenje arhaiziralo, zatim su se razvila nova značenja (bilo ih je oko 15), da bi danas u francuskom *timbre* »boja glasa« i *timbre* »poštanska marka« bili homonimi. Premda naši rječnici riječ *park* tretiraju kao polisemičnu riječ, nema razloga da već danas ne smatramo da je homonimizacija završena. Između značenja »velik dekorativan vrt« i »skup vozila (automobilski park, tenkovski park)« nema nikakve semantičke kohezije. *Park*<sup>2</sup> već se razlikuje i po tvorbenoj porodici od *park*<sup>1</sup> (npr. parkirati, parkiralište, parkometar). Mogli bismo također provjeriti da li su se depolisemizirale riječi kao *nota*, *takt*, *stolica* itd. Razlozi za raspad polisemije su višestruki, a često mogu biti i izvan jezika (npr. promjene u životu govornika). Za praćenje depolisemizacije potrebni su dobri dijakronijski rječnici, ali se ni uz njih ne može uvijek sa sigurnošću reći da li je taj proces završen ili nije. No, kako je teško i dugotrajno takvo istraživanje, koje ne mora uvijek dati pouzdane rezultate, i kako se homonimija i polisemija manifestiraju kao sinkroni jezični fenomeni, potrebno je naći kriterije po kojima bi se na sinkronom planu mogla lučiti polisemija od homonimije.

Prije svega kriteriji bi morali biti semantički jer su homonimija i polisemija semantičke pojave. Polisemni leksemi imaju najmanje jedan integralni sem, a u homonima su svi semovi distinktivni. Nažalost, još ne postoje objektivni kriteriji za semičku analizu, a i sumnja se u mogućnost postojanja objektivnosti u semantičkoj analizi, jer se ne možemo oteti uvjerenju da semantička istraživanja prati jedna doza subjektivnosti. Za sada nemamo rječnika koji bi u definicijama išli do najmanjih

<sup>21</sup> O. Ducháček, n. dj.

semantičkih komponenata. Zbog odlučujuće uloge jezične svijesti (netko će vidjeti značenjske veze, a netko neće)<sup>22</sup> smatra se da semantički kriterij nije dostatan. Potražimo druge kriterije. Da bismo se uvjerali da li su dvije riječi homonimi, možemo provesti homonimni test na nekoliko načina.

— Potencijalne homonime A<sup>1</sup> i A<sup>2</sup> zamijenimo njihovim sinonimima B<sup>1</sup> i B<sup>2</sup> i supstituiramo ih u rečenicu R.

(R) Baja me mazi.

(A<sup>1</sup>) baja = (B<sup>1</sup>) »baka«

(A<sup>2</sup>) baja = (B<sup>2</sup>) »buba«

(R<sup>1</sup>) Baka me mazi.

(R<sup>2</sup>) Buba me mazi.

Ako u rečenicu R supstituiramo B<sup>1</sup> i B<sup>2</sup>, pokazat će se da B<sup>1</sup> i B<sup>2</sup> nisu sinonimni i da se ne mogu supstituirati u istu rečenicu a da njezin smisao ostane isti. Prema tome A<sup>1</sup> i A<sup>2</sup> su homonimi.

Uzmimo sada ove primjere:

(A<sup>1</sup>) dići spomenik

(A<sup>2</sup>) dići narod

(A<sup>3</sup>) dići prugu

(A<sup>4</sup>) dići se rano

i zamijenimo prvi dio sintagme sinonimima:

(B<sup>1</sup>) izgraditi spomenik

(B<sup>2</sup>) pokrenuti narod

(B<sup>3</sup>) razrušiti prugu

(B<sup>4</sup>) ustati se rano

Smisao je ostao isti, pa je *dići (se)* polisemična riječ. Provjeru treba raditi ili na više pojedinačnih rečenica ili na makrotekstu jer je nekada moguća supstitucija i kod homonima:

(R) Na krevetu je baja.

(R) Na krevetu je baka.

(R) Na krevetu je buba.

baja<sup>1</sup> = »baka«, baja<sup>2</sup> = »buba«.

Na sintagmatskom planu homonimi pokazuju različite mogućnosti spoјivosti:

raspuštena ←kosa<sup>1</sup>→ puca

plava leprša

meka masti se

<sup>22</sup> J. Matešić, *Homonymie und ihre Abgrenzung zur Polysemie aus lexikalischer Sicht*, Wiener slavistisches Jahrbuch, 1975.

obojena	←kosa <sup>1</sup> →	cvjeta	šišati
duga		pada	prati → kosu
kratka			bojati
ošišana			češljati
raspletena			
oštra		rđa	oštriti
tupa	←kosa <sup>2</sup> →	kosi	nositi → kosu
čelična			spremiti
blaga			
strma			
pošumljena	←kosa <sup>3</sup> →	razilazi	penjati se po kosi
ogoljena		grana se	sjuriti se niz kosu
kamenita			skotrljati se niz kosu
planinska			

S obzirom na različitu sintagmatsku spojivost *kosa* nije polisemična riječ, nego su to tri riječi, tri homonima.

— Osim metodom distribucije na sintaktičkom planu homonimi se mogu identificirati i derivacijskom metodom. Homonimi pripadaju različitim derivacijskim stablima:

kòsa<sup>1</sup> — kosurina, kosmat, kosmač, kosmurina, kosmati, dugokos, crnokos, kosanka, kosin . . .

kòsa<sup>2</sup> — kosak, kosan, kosni, kosajnica, kosar, kosišće, kozbaša, kòsiti, kosac, kosijer, kosilica, kosidba, koševina, košanica, kosilo, otkos, skosak . . .

kòsa<sup>3</sup> — kosenjak, kos, kosimice, kosina, kòsinast, kòsiti . . .

kljûč<sup>1</sup> — ključanica, ključni, ključanka, ključar, ključarica, ključar-ski, ključariti, ključić, ključetina, zaključak, ključarstvo, ključast, klju-čonoša . . .

kljûč<sup>2</sup> — ključanje, ključalo, ključan, ključao, ključati . . .

Jasno je da ima zajedničkih izvedenica u tim tvorbenim porodicama (*kosetina* augm. od *kosa*<sup>1</sup>, *kosa*<sup>2</sup>, *kosa*<sup>3</sup>), ali je očito da svaki homonim pripada drugoj tvorbenoj porodici, ili je moguće da jedan homonim ima proizvodni karakter, a drugi neproizvodni.

— Provjeru da li se radi o homonimiji ili polisemiji možemo pokušati i prijevodom na druge jezike. Homonimi će imati različite prijevodne ekvivalente:

hs.	tal.	fr.
kljûč <sup>1</sup>	chiave	clé
kljûč <sup>2</sup>	bollore	bouillonnement
gríz <sup>1</sup>	morso	morsure



griz <sup>2</sup>	semolino	semoule
prògon <sup>1</sup>	persecuzione	persécution
prògon <sup>2</sup>	sentiero	sentier
vòlja <sup>1</sup>	volontà	volonté
vòlja <sup>2</sup>	gozzo	jabot
tòpljenje <sup>1</sup>	liquefazione	liquéfaction
tòpljenje <sup>2</sup>	riscaldamento	chauffage

Ne treba ovdje dokazivati da često različita značenja polisemne riječi imaju također različite prijevodne ekvivalente u drugim jezicima. To je samo dokaz da je jezični znak proizvoljan. Vidjeli smo da su homonimi kontekstualno isključivi, da dolaze u različitim semantičkim, sintaktičkim i tvorbenim nizovima, ali ni jedan od predloženih testova nije dostatan da verificira postojanje homonimnog odnosa u svim potencijalnim slučajevima.

U ovom su radu dotaknuta dva pitanja koja muče leksikografe: 1. kako razgraničiti polisemiju od homonimije (kada jedna natuknica, a kada dvije ili više), 2. koje natuknice obrojčavati. Mada je na prvo pitanje leksikologija našla prihvatljiv odgovor (»ako jedna ista reč obuhvata dve sadržine među kojima nema nikakvog odnosa, onda je u pitanju homonimija, tj. u toj jednoj reči treba videti dve...; ako jedna ista reč obuhvata dve sadržine među kojima ima odnosa, onda je u pitanju polisemija, tj. u pitanju je jedna reč sa dva značenja«<sup>23</sup>), u leksikografskoj praksi teško je lučiti te dvije pojave. Navedeni kriteriji mogli bi postupak razgraničavanja homonimije i polisemije učiniti objektivnijim lišavajući ga donekle subjektivnosti, tako često prisutne u leksikografskom radu. Rješenje drugog pitanja moguće je na dva načina: a. obrojčavati sve homografe (ako je rječnik akcentiran, onda homofone) (u jednojezičnim rječnicima to može biti ekonomičan postupak zbog etimoloških, derivacijskih, sinonimjskih i drugih povezivanja natuknica), b. obrojčavati homonime uz obavezno tumačenje što se razumije pod tim pojmom. Osim toga u ovom su radu dotaknuta i neka pitanja koja čekaju da ih naša leksikologija počne rješavati ne samo zbog razvoja lingvističke teorije nego i da nam rječnici koje radimo budu što kvalitetniji.

#### KRATICE:

AR — Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika JAZU

Dean. — M. Deanović-J. Jernej, Hrvatsko ili srpsko-talijanski rječnik, Zagreb 1975.

RMS — Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika, Matica srpska

RSANU — Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika, SANU

SSJ — Slovar slovenskega knjižnega jezika, SAZU

<sup>23</sup> Razgraničenje po L. Hjelmslevu. M. Ivić, *Pravci u lingvistici*, Ljubljana 1983, 157—8.

Summary

THE DEMARCATIION OF HOMONYMY AND POLYSEMY

(a lexicological and lexicographic problem)

In this work the theoretical divisions of opinion in the interpretation of lexical phenomena are explained. In particular, the discussion is about homonymy and polysemy and with diachronic and synchronic positions. Both phenomena are defined and criteria for their demarcation are adduced. On the basis of the examples shown, it is concluded that exclusive semantic relations exist between homonyms (if A<sup>1</sup> then not A<sup>2</sup>, if A<sup>2</sup> then not A<sup>1</sup>) and that homonyms come in various semantic, syntactic and formational arrangements, by which they differ from polysemic words. Rules are given for the enumeration of dictionary entries.